

KÖZKÁRT OKOZÓ MALMOK A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON – KÉT ESETTANULMÁNY¹

DARVAS MÁTYÁS

KIVONAT: A tanulmány a vonatkozó törvényi háttér rövid áttekintése alapján egy-egy XVIII. századi, Sopron illetve Heves vármegyei malomgátépítési eset dokumentumai alapján vizsgálja a korabeli közállapotokat: a közigazgatás működését, az érdekelt felek érdekérvényesítő képességét és stratégiáit. Az esetek lefolyásán és kimenetelén keresztül képet kapunk a fenti szempontokból a Magyar Királyság – úgy tűnik, vármegyétől függetlenül hasonló – XVIII. század végi helyzetéről.

KULCSSZAVAK: malomépítés, közkár, jogbiztonság, közigazgatás, érdekérvényesítés

Bevezető

Írásunkban a Magyar Királyság két különböző vidékén, ám nagyjából egy időben történt, jól dokumentált malomépítési ügyét vizsgáljuk primer források alapján. Az időbeli közelség, a földrajzi távolság és a két eset feltűnően hasonló lefolyása alkalmat teremt arra, hogy képet kapjunk a XVIII. századi magyar (köz)élet számos területéről: a vízügy, a közigazgatás működése, közbiztonság, jogbiztonság, vagyonbiztonság, perrendtartási kérdések, potentátok és kisemberek érdekérvényesítési esélyei – mindezek tényezők a malomépítési

¹ A „KLASSZIKA FILOLÓGIA – ÍRÁSOS TÖRTÉNETI ÖRÖKSÉG” tématerületi kutatás, a TKP2020-NKA-23 sorszámú, TKP-37-3/PALY-2020 iktatószámú pályázat keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

ügyekben, melyek hűsbavágóan érintettek mindenkit, s éppen ezért gyakran vezettek konfliktusokhoz a legkülönbözőbb társadalmi állású emberek között.

Vármegye	Sopron vármegye	Heves vármegye
Helység	Középpulya	Törökszentmiklós
Évszám	1784	1765–1777
Tárgy	közkárt okozó malomgát	közkárt okozó malomgát
Folyóvíz	Csáva-patak	Tinóka-ér
Felperes / kárvallott	Bácsmegyey Antal középpulyai plébános	Almássy család, törökszentmiklósiak
Alperes / károkozó	Shmiliár János	17 szajoli nemes

1. táblázat: Vizsgált esetek (a szerző szerkesztése)

Törvényi háttér²

A malomépités komoly hatást gyakorolt a folyóvizek hajózhatóságára, halászhatóságára és – a medervezetést, illetve vízállást befolyásolva – a vízparti területek felhasználására is. Ennek megfelelően már a korai időktől fogva a törvényhozás látókörébe került a malmok építése; két esetünk lefolyásáról mérvadóbb véleményt alkothatunk tehát a kérdés törvényi szabályozásának áttekintése után.

Mondhatjuk jellemzőnek, hogy az első, malmokat említő Hármaskönyv-rendekezésnél³ (amely valójában a birtokhatáruul szolgáló vízfolyások módosulásának esetével foglalkozik) már az érintőleges említés is felveti a malmok károkozásának lehetőségét:

„Hasonló áll az olyan folyók vizére épített malmok gátjaira és töltéseire nézve, melyeknek egyik fele az egyik, másikba pedig a másik birtokosnak vagy falunak áll szolgálatára. Ha mindjárt valaki azoknak végét más földjéhez erősíti, a mit a törvény meg is enged *(csakhogya az ilyen töltés a másik félnek nyilvánvaló*

2 A törvényszövegek forrása az online jogtár („1000 év törvényei”, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>), annak írásmódját megtartva.

3 Tripartitum I. rész 87. cím 4. §

kárt okozni ne látszassék) ezáltal mégsem bitorolja sem a folyót, sem a másinak földét, hanem ez az ő igazi uráé marad.”

Esettanulmányunk szempontjából szintén érdekes az a Tripartitum-cím⁴, mely a vármegye feladatait és hatásköreit tárgyalja; noha a manapság a figyelem bármi fénykörébe kerülő XVIII–XIX. századi iratanyag túlnyomórészt az általános közgyűlések nemességigazolással kapcsolatos tevékenységével vagy a sedriákon⁵ lefolytatott perekkel foglalkozik, a „tekintetes vármegye” ezek mellett kiterjedt ellenőrző és hatósági feladatokat látott el, ennek érdekében szükség esetén eseti szakértői bizottságokat állítva fel. E tevékenységek mégoly általános felvázolása között is említésre kerül a malmok ügye:

„Éppen úgy a különböző vármegyék is, a szántóföldeknek, réteknek, erdőknek és folyóvizeknek őrzése, *vagy a malmoknak állapotja és jövedelme tárgyában* és egyéb hasonló dolgokban; sőt a törvényszakoknak és perfolyamoknak megtartásában, hogy tudniillik a megye törvényszékén a megyei ispán előtt kezdett peres ügyet itt rövidebb, amott hosszabb perrel végezzék maguk közt józan tanácskozás után rendelkezhetnek és statutumokat hozhatnak ugyan; de az egész ország közönséges végzeményét és a királyi curia régi és jóváhagyott szokását, a melyet (a mint mondám) a biráskodásban követni szokott, soha meg nem sérthetik és velök nem ellenkezhettek.”

Az első, kifejezetten a malomépítések hatásaival foglalkozó törvénycikk⁶ bevezetőjében részletesen leírja a jelentkező problémát, első paragrafusá pedig konkrét és határozott szankcióval él:

„A Garam folyón levő *malmokat vagy lerontsák*, vagy pedig akképen alkalmazzák, hogy azon le és föl mindenféle vizijárműveket és tutajokat, veszedelem nélkül vontathassanak

Mínthogy pedig a Garam-folyón igen sok malom van, a melyek az Esztergom városba jutást akadályozzák, vagy legalább is megnehezítik és a vízi járművek járását veszedelmesekké teszik (...) az ilyen malmokat minden tartozékaikkal együtt úgy alkalmazzák, hogy a mész, tölgy és másféle fa, élelmi szerek és minden egyéb szükséges dolgok szállítására használt vízi járművek és tutajok fel és le, Esztergomba veszedelem nélkül vontathatók legyenek.

4 Tripartitum II. rész 2. cím 5. §

5 a *sedes iudiciaria* (törvényszék) bevett és jövevényezőként használt összevonása

6 1596. évi LII. törvénycikk

1. § *Máskülönb en az ilyen malmokat és gátakat, az alispánok, vagy ezek vonakodása, avagy erőtlensége esetén a főkapitány azonnal és tettleg széthányassák.*"

Végül pedig szükséges és tanulságos teljes terjedelmében idéznünk itt az 1751. évi XIV. törvénycikket, amely mintegy látteleletét adja a problémakörnek – és előrevetíti az általunk felidézett két esetet is.

„1751. évi XIV. törvénycikk

az országban a közönségre nézve káros malmok megszüntetéséről

Az országban és a hozzá kapcsolt részekben nem kevés számmal vannak folyók, melyeknek felszine a rajtok keresztül húzott malomgátak miatt, a sűrűn fekvő malmokhoz emeltetvén, s ez által a víz gyorsabb lefolyása akadályoztatván, záporok által növeltetve, gyakran kiáradnak, s a szomszédos síkságra kiömlvén, a mellettük fekvő területeket elposványosítják és mocsárosítják, és azt a földet, mely a folyók szomszédságában legtermékenyebb szokott lenni, teljesen műveletlenné és terméketlenné teszik; és ha azok a malomgátak nem képeznének akadályt, az ország több folyója hajózás és tutajozásra alkalmassá válnék, s így mód és lehetőség nyílnék arra, hogy egyik vármegyéből a másikba nagy költség-kimérléssel lehessen a terményeket szállítani: azért Ő császári királyi felsége kegyes jóváhagyásával határozatlik, hogy a földesurak mindnyájan, valamint Ő szent felsége kamarájának királyi jószágában is, minden folyóvizeken, melyek áradások által megrontják a szomszédságot, a folyó medrében elhelyezett malomgátjaikat hordják el, és a malomhoz külön medret ásván, a folyóvíz egy részét úgy vezessék el, hogy az elvezetés sem áradást ne okozzon, sem az innen vagy tülről közlekedő hajóknak akadályul ne szolgáljon. Hogyha pedig a birtokosok malomgátjaik elhordását maguk nem eszközölnék, a vármegyei tisztviselőségnek állandó kötelességében, hogy a malomjövödelmeket zár alá vetvén, a vármegyei közgyűlésen kidolgozandó mód és szabály szerint, az afféle közártalmas malmokat, ha meg lehet igazítani, az előirt módon, oly mesterek által, kik a vizek vezetésében és gátak szerkesztésében járassággal bírnak, megigazíttassa; ha pedig a megigazításnak helye és módja nem lenne, meghallgatván előlegesen a birtokosokat, teljességgel el kell a gátakat hordatni, semmiféle eddig közbejött határozat nem állván ellent. Azonfelül a megyei hatóságok arra is szorgalmasan vigyázzanak és rajta legyenek, hogy minden folyó a hulladék fáktól, melyek a víz lefolyását késleltetik, megtisztíttassék, és az előrebocsátottak foganatosítása a köz érdekében és hasznára megtörténjék."

Mindezt két-három évtizeddel azelőtt rögzíti országos hatályú törvény, hogy a törökszentmiklós-szajoli és felsőpulyai malmok éppen ilyen gondokat okoznak – mutatva, hogy nagyon is élet szülte és szükséges az a részletes problémaleírás, hatáskörkijelölés és rendelkezés illetve szankció, amely hivatott (lett volna) megoldani az ilyen, rendszerszinten jelentkező konfliktusokat.

A két eset lefolyása

Mind Heves-Külső-Szolnok, mind Sopron vármegyében hasonló eseménysort figyelhetünk meg:

1. valaki(k) kontárságból avagy haszonlesésből (magasabb vízszint, nagyobb teljesítmény) szabálytalan módon építenek malmot, illetve malomgátat;
2. nyilvánvaló károk keletkeznek;
3. az érdekeltek panaszt tesznek a megfelelő fórum(ok)on;
4. a (birtokjogok, illetve eljárásjog szerinti) illetékesek vizsgálatot indítanak, majd intézkednek;
5. az ellenérdekeltek szabotálnak;
6. végül valami eredménnyel zárul az ügy – avagy nem.

A konkrét fejlemények áttekintése során vizsgálni törekszünk a vármegye mint közigazgatási és jogszolgáltató szerv működésének hatékonyságát a vizsgálat, a döntéshozatal és a végrehajtás terén.

Sopron vármegye, Középpulya

A történetek feljegyzését Bácsmegyey Antal középpulyai plébánosnak köszönhetjük, aki utódai számára az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kérdőpontjai módjára haladva, ám inkább *historia domus*-jelleggel monografikus ismertetőt (*manuductio*) állított össze parókiájáról.⁷ Noha ő a kárvallott fél, és nem is pró-

⁷ A kézirat és a térkép nagylelkű rendelkezésre bocsátásáért Joseph Kraxner úrnak (Oberpullendorf, Ausztria) tartozom köszönettel. Forrás: Kismarton, Diözesanarchiv: *Manuductio dominorum Parochorum Középpulyensium in notitiam Ecclesiae Közép- & Felsőpulyensis. Conscripta a domino Josepho Horváth parochi Középpulyensi. Pro usu dominorum in Parochia Successorum: descripta vero*

bálja leplezni az események feletti keserűségét, a *manuductio* egészének ismeretében az általa feljegyzettek tényszerűségét nincs alapunk kétségbe vonni.⁸

A károkozó építmények tulajdonosa nemzeti Shmiliár János úr, Eszterházy „Fényes” Miklós herceg, a fertődi kastély építtetőjének gazdatisztje és levéltárosa, aki érdemei fejében 1770-ben a herceg adománya révén két nemzedékre a Pogány és Nedeczky családok egykori birtokába jutott, majd a többi nemest kivásárolva még abban az évben egész Középpulya földesura lett. Az ezt követő két évben számos telket felvásárolt és egyesített, illetve a régi serfözde épületét is átalakítva nagy kúriát épített ki, melynek bejáratához, hogy kerülnie ne kelljen, egy új hidat is építtetett – ám, mint majd a vármegyei bizottság megállapította, túl rövidet, mely így mederszűkületet okozott. A másik probléma a szabálytalanul megemelt „malomfő” (*caput molare*) avagy malomgerenda (*trabs molaris*) volt; ez tulajdonképpen a duzzasztógát legfőbb gerendája volt, melyen a víz átbukott, és meghatározta a tározó vízszintjét. A nagyobb vízszint nagyobb és egyenletes meghajtást és így őrlési teljesítményt eredményezett, ám komolyan befolyásolta a malom feletti szakasz vízállását és az árvizek levonulását.

Hogy ebből rendszeresen probléma származott, mutatja azt éppen egy, a vármegye jegyzője által Shmiliár János részére négy évvel esetünk előtt kiállított tanúságlevele, mely egy még nyolc évvel korábbi, 1772-es felújítás⁹ szabályos voltát igazolja (nyilván egy akkori hasonló vitás eset miatt), és képet ad a szokásos eljárásról:

Alulírott kijelentem és jelen soraimmal tanúsítom, hogy amikor a nemes és nemzeti Shmiliár János úr, híres Sopron vármegye táblabírósi ülnöke 1772-ben a Középpulyán, a Csáva-patak mellett és abban álló malmának kerékszerkezetét – amely akkor már rossz állapotban volt, és erősen felújításra és részben újjáépítésre szorult – teljesen újjáépítette és átalakította, akkor a közönséges szokás és előírás szerint az új malomfő felhelyezésére odahívta nemcsak az alsóbb és felsőbb malmok tulajdonosait, és azokat, akiket érintett ez, hanem a szolgabírákat és szakértő, céhbeli molnárokat is; következésképp

a domino Antonio Bácsmegyei, anno 1797. A fordítások tőlem; a levéltári iratanyag kutatása szintén Joseph Kraxner munkája.

8 Mivel pedig az eseményeket részletesen, dokumentumokra hivatkozva és azokat idézve adja elő, célszerűnek tűnt, hogy a Sopron vármegyei eset leírásában ennek szövegét adjuk, különösen, hogy e forrásnak magyar nyelvű fordítása eddig nem látott napvilágot.

9 A malmot 1743-ban építette ns. Bácsmegyei György, 1755-ben a hercegnek adta, és ekkor, 1772-ben került Shmiliár János birtokába.

úgy emezek, mint a bíró, az esküdtek és az említett Középpulya község számos lakosa is ott voltak és közreműködtek a már folyó munkálatokban. Magam is jelen voltam, s noha maga az ülnök úr akkor távol volt, minden közbejött nehézséget legyőzve ilyen körülmények között került a helyére az új malomfő avagy főgerenda, és se nem hallottam, se magam nem tapasztaltam, hogy ez az új főgerenda magasabbra lett volna helyezve – sőt, jól emlékszem arra, hogy az összes és minden egyes ember, aki jelen volt a műveletnél és e gerenda avagy új malomfő felhelyezési munkálatainál, abba teljesen belenyugodott. Tanúsítom ezt jelen levelem erejével és tanúságával. Kelt Nemeskéren, 1780 június 23-án. Illésy József, híres Sopron vármegye rendes jegyzője sk. Pecsét helye.

Nem tulajdonítható pusztán véletlennek, hogy éppen a vizsgált „közkáros” malom építetője korábbi malomfelújításáról maradt fent egy olyan tanúságlevél, amely valószínűleg egy korábbi vitás (és talán szintén hivatalosan kivizsgált) panasztétel nyomán keletkezett; s a levél szövege utal is rá, hogy a malomfő felhelyezése közérdekű és közérdeklődésre számot tartó mozzanat volt, melyet szokásjog¹⁰ szabályozott, és az érdekelteken kívül szakértők és köztisztviselők¹¹ felügyelete mellett végeztek el. Az tehát, hogy az 1784-es káresemények váratlanul értek mindenkit, tulajdonítható akár annak, hogy a malomfő (később szakértők által is igazoltan) szabálytalan megemelése titokban történt, akár a rosszul megépített híd által okozott mederszűkülletnek, akár a kettőnek együtt.

A Csáván működő malom és az új híd által okozott károkat így összegzi a *manu ductio* által idézett vármegyei bizottsági jelentés:

Ez alkalomból¹² mind Fölső-, mind Középpulya közössége jelentést tett nekünk, és egyhangúlag azt erősítették meg, hogy noha 1766–67-ben oly nagy és heves árvíz volt, hogy sodra több házat is romba döntött, mégsem esett akkor semmi kár a középpulyai templomban. Emiatt úgy vélik, hogy az említett kérvényben szereplő kár, melyet a minapi árvíz okozott, és a templomot kis híján még nagyobb kárral fenyegette, nem eredhet máshonnan, mint az említett Shmiliár úr malomfőjének megmagasításából és a lakóháza melletti híd építéséből, ami leszűkíti a Csáva medrét. Ennek pontosabb kivizsgálására a szükséges helyeken szemlét tartottunk, és a jobb és könnyebb tájékozódás végett a fentieket itt, a B alatt mellékelt helyrajzon nézve úgy találtuk, hogy az A és B betűnél, azaz

¹⁰ *de more, et praescripto publici*

¹¹ *non tantum superiorum et inferiorum molarum possessores, et eos, quorum intererat, sed et iudicem nobilium, et rei peritos molitores caehalistas convocaverit.*

¹² Ti. az 1784. október 12-ei általános vármegyei közgyűlés alkalmával.

Felső- és Középpulya területeinek érintkezésénél a Csáva-patak nagyobb áradásai idején a meder kisebb mélysége miatt kiárad a patak, és innen a Gátok nevű földeken szétáradva homokot terít el, majd lefolyva és a C mellett keresztezve a régi medret, a D betűnél olyan sodrással hömpölyög ki az utcára, hogy azt teljesen alámossa és átjárhatatlanná teszi. Innen pedig, végig az utcán, egyenes vonalban lerohanva az E betűnél egyenesen a magasabb helyre épült középpulyai templomba ütközik, és kerítését alámosva annak már jelentős részét elvitte. Ha ezt nem akadályozzuk meg időben, könnyen megeshet, hogy az alámosástól csak háromölnyire álló templomtorony a közeljövőben leomlik. Ezután ez a víztömeg a templomkerítést körülfolyva egyesül a másikkal, az említett Shmi-liár úr lakóháza melletti híd fölöttivel (mely hidat a Csáva fölött azért építettek, hogy ott járhasson be a házhoz, ám a szükségesnél kisebb hosszban, így a patakmeder minden partja elfogy, és a mederből kilépő víz az F betűnél áramlik össze); s ez a két kiáradt víztömeg, miután lehömpölyög az utca teljes szélességében a G H I felé, azt annyira kivájjá, hogy több ház szekérkapuja már csak nagy és komoly javítások által közelíthető meg. Végül az I betűnél, Tuttai János zsellérházánál (amely a méltóságos herceghez tartozik) abba beleütközve és azt körülfolyva észak felől annyira alámosta, hogy talán csak ha ötlábnyira van a medertől, s emiatt a közeli összedőlés veszélye fenyegeti.



1. kép: "A Csáva-patak kiáradása által Középpulya községnek s annak templomának okozott károkat mutató térkép. Rajzolta 1784-ben Nepomuki Hegedűs János, tekintetes Sopron vármegye hivatalos földmérője sk." Forrás: Kismarton, Diözesanarchiv (ld. 7. j.)

Emiatt, hogy a középpulyai templomot fenyegető veszélyt és a falu utcájának további alámosódását elháríthassuk, alázatosan úgy gondoljuk, hogy megfelelő gyógymódként a következőket kellene foganatosítani.

1. Mivel az ez ügyben végzett szintmérésből kiderült, hogy a középpulyai malom fejét, amely az említett Shmiliár úrhoz tartozik, 5 láb $\frac{1}{2}$ hüvelykre magasították, ám a szomszédos felső- és alsópulyai malmok feje csak 4 láb $6\frac{3}{8}$ hüvelyk magas, így a középpulyai malom fejét, mivel $6\frac{1}{8}$ hüvelykkel magasabb, a szomszédosokéhoz kell igazítani.

2. A malomfőtől egészen a K betűig a híd alatt, amelyet az említett Shmiliár úr lakóháza mellett építettek, a medret meg kell tisztítani a homoktól és más efféle hordaléktól, illetve a fák belógó ágaitól és gyökereitől, amelyek nem kis akadályt képeznek, és amennyire lehet, a malomárkot ki kell szélesíteni, hogy több vizet fogadhasson be.

3. A K betűnél meg kell nyitni a régi, pár évvel ezelőtt lezárt vízátereszt, és az azt kiszolgáló medret (amely a kerteken át egészen az L betűig fut) meg kell tisztítani; ugyan ezen a helyen az új, rendes, 5 öles zsilipet, amely csak ahhoz szükséges, hogy a malomhoz folyó vizet megtartsa, úgy megigazítani, hogy minden felesleges víz átjuthasson rajta.

4. Az ugyanott a Csáva-patak fölött álló hidat, amely az említett Shmiliár úr udvarába vezet, s amely csak $3\frac{1}{2}$ öl hosszú, hosszabbítsák meg 5 öltre, azaz a tekintetes vármegye által létesített csatorna [teljes] szélességére.

5. Az ugyane hídől egészen a kertek alsó sarkáig, az M betűig elhelyezett (karókból és rőzséből álló) kötegeket, amelyeken folyamatosan átszivárog a víz, teljesen számolják fel, és úgy erősítsék és magasítsák meg újonnan, 15 öl távolságban a Csáva-patak partját, hogy azon át többé ne folyhasson ki a víz a templom felé.

6. Az M betűtől az N-ig avagy a kertek felső végéig 70 öl távolságban, ahol a Csáva-patak medre túlságosan szűk, és megtelt a fák belógó ágaival, gyökereivel és az azokhoz tapadt homokkal, ki kell tisztítani azt, és nagyobb mélységre kiásni.

7. Az N betűtől egészen Felső- és Középpulya területének találkozásáig, 100 öl távolságban a medret, amely elegendően széles, ám mindkét partról sűrű faágakkal teli, meg kell tisztítani.

8. Középpulya község felső végén, 50 öl távolságban arra az esetre, ha valamikor egy nagyobb, rendkívüli áradás miatt a kihömpölygő víz lefolyna az utcán a templom felé, a D betűtől az O-ig töltéseket kell emelni, s azokat karókkal és sövényfonattal megerősíteni.

9. Mindezek elvégezte után pedig a templomkerítés alatti árkot, amelyet az árvíz kivájt, fel kell tölteni és följebb azt a 6 ölnyi kerítésrészt, amely elvált, újból fel kell építeni, nehogy összedőlhessen a templom. Végül

10. Az I betűnél, Tutzai János zsellérháza előtt a víz elterelésére, hogy ne folyhasson tovább az utcára, részsútosan egy árvízi tározót kell építeni, a medret pedig az I-től a P-ig jobban kiszélesíteni.

A plébános úr, bár mellette állt a közfelháborodás és a károk nyilvánvaló volta, eljárásjogilag mégsem volt egyszerű helyzetben; az árvíz a fél falut elvihette volna ugyan: ha a földesúr nem akart (márpedig nem akart) intézkedni, hivatkozhatott arra, hogy csupán saját anyagi kárt könyvel el jobbágyai kárával, s így közkár esete nem forog fent.¹³ Egyrészt azonban Shmiliár úr, mint láttuk, csak *de facto* volt földesúr, jog szerint nem: az egész község *possessor*¹⁴ volt, ám csak Eszterházy Miklós ideiglenes adománya (*inscriptio*) révén; másrészt pedig nyilvánvaló kár érte és veszély fenyegette a templomot, melynek kegyura (*patronus*) szintén a herceg volt. Így hát, bár kényszerű „társbérletben” élt a helyi potentáttal (aki igazából többnyire Kismartonban tartózkodott), végszükség esetén két szolgálati úton is át tudott nyúlni a feje fölött, s a templom fenntartásáért felelős patrónus ostromlásával egyidejűleg a közigazgatásilag illetékes vármegyénél is panaszt tudott tenni.

A „vízügy” ugyanis, mint már a törvényi előírásoknál láttuk, a vármegyei közgyűlés hatáskörébe tartozott, és Sopron vármegye jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy e feladatának az *in clyta Universitas* eleget is tett. A panasztétel nem is volt hiábavaló: nem telt el egy hónap sem a szeptember 17-ei árvizet követően, és az október 12-ei általános közgyűlésen már részletes jelentést tett és tízpontos intézkedési javaslattal állt elő a kirendelt bizottság. Mai szemmel nézve (is) imponáló szakmai alaposágról tanúskodik a vármegyei geodéta erre az alkalomra rajzolt térképe (1. ábra). A továbbiakról így számol be a plébános úr:

16. §. Mindezekre mit határozott a tekintetes vármegye?

Hallván a tekintetes vármegye a felolvasott és közzétett jelentésből, hogy Középpulya és temploma a medrűkből kilépő vizek miatt a pusztulás egyértelmű veszélyében forog, jóváhagyta mindazt, amit a jelentést készítő urak javasoltak, elhárítandó, hogy a jövő-

¹³ Mint ahogy a másik, per formájában zajló ügyben meg is próbálták kétségbe vonni a közkár meglétét.

¹⁴ Tehát birtokban ült, de tulajdonjoga nem (mindenhol) volt.

Extractus Protocolli Tralis Congregationis Die
 30^{ma} Mensis Augst N^o 758. Joannis Sopronien^{sis}
 in Possessione Nemestker celebrat^a.

Circa revisionem alveorum fluviorum Répère, Ikva, &
 Csáva, lato Comitatus instituto insistendo, eidem
 addit, ut minutiora quidem obstacula etiam cum
 perossione fundorum, Deputati Revisores statim
 effectuent, reliqua vero universitati referent,
 & quidem ad Possessionem Felso' Pulya alveorum
 fluvij Csáva & Wome^s, fluvij autem Répère
 & Ladislav^{is} Kramari^{is}, cum prius ordinatis de-
 putatis revidebant.

Presentem Extractum ex originali Protocollo
 excerptum, & cum Eodem comparatum, confor-
 memq^e esse Testor.

Josephus Mész^{er} Joannis Sopron^{ensis} iudicatus
 Notarius.

2. kép: Kivonat Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyvéből,¹⁵ rendelkezés a Csáva és a Répce mederkarbantartásáról. Forrás: Kismarton, Diözesanarchiv (ld. 7. j.)

ben a vizek az utcára és a templomra rontsanak (elhárítva azokat, amiket Shmiliár úr ezek ellen felhozott) és a következő rendelkezést hozta, hogy mindezek a köz tekintélye révén, a javaslatoknak megfelelően, haladéktalanul fogantatva legyenek:

¹⁵ HU MNL OL P 108-30. Aug. 1756 – Fasc. M, Nr. 482 et NB Rep. 12 G; Joseph Kraxner jóvoltából.

Miután bemutatták a járási főszolgabíra úr, Pászthory Dániel jelentését (melyet a középpulyai templomot és falut fenyegető veszély elhárítására tett földmérési eljárással egybekötve, s melyet a tekintetes vármegye is jóváhagyott), megbízást kapott ugyanezen járási főszolgabíra úr, hogy a bizottsági munkadokumentumnak és a megtett észrevételeknek megfelelően mihamarabb járjon az ügy végére. Kiadtam: Illesy József, híres Sopron vármegye rendes jegyzője sk.

17. § Milyen egyéb intézkedéseket foganatosítottak még ott?

Nagy Sándor rendes alispán úr, miután a bizottsági tagoktól értesült arról, hogy a közép- és felsőpulyaiak nincsenek elegendően az összes munka elvégzéséhez, amelyek elkerülhetetlenül szükségesek mindazok foganatosítására, amiket a tekintetes vármegye határozott: elrendelte, hogy a munkálatok teljes ideje alatt naponként más-más szomszédos falvakat hívjanak a közép- és felsőpulyaiak segítségére. A kegyelmes herceg jószágigazgatója pedig, Nagy István, értesülve arról, hogy a középpulyai erdőkben semmiképp sem lelhetőek fel az elrendelt munkálatokhoz szükséges fák, parancsba adta Eötvös Pál számvevő úrnak, hogy a lakembachi uradalomban mihamarabb utaljon ki alkalmas és elegendő fákat.

Úgy tűnik tehát, hogy működésbe lépett a közigazgatás gépezete, és tette, amit a már eddig is vészes (és az őszi alpokaljai esőzések miatt továbbra is fenyegető) helyzet, illetve a falu lakóinak elemi érdeke megkívánt. Azonban az „urambátyám”-viszonyok már e premikszáthi korban is, úgy tűnik, oly kifejtett állapotban voltak a Magyar Királyságban, hogy érdemben befolyásolhatták a további fejleményeket.

18. § Milyen hatást ért el a jószágigazgató úr rendelkezése?

Eötvös Pál számvevő úrnál süket fülekre talált a neki a jószágigazgató úr által fák kiutalására tett utasítás, és a tekintetes vármegye rendelkezéseinek foganatosítását (Shmi-liár János kedvéért, aki komája és egykor számvevőtársa volt), ha megakadályozni nem is, de legalább késleltetni tudta, s noha igen gyakran sürgették, arra hivatkozva, hogy nincsen írásos utasítása, a faanyagot elmulasztotta kiutalni. Erről a taktikázásról a rendes alispán úr későn szerezve tudomást, maga állítatott ki a jószágigazgató úr és a lakembachi uradalom intézője számára írásos utasítást a faanyag kiutalásáról, így végre az intéző úr rendelkezésére a weingrabi erdőben az uradalmi erdész november 26-án kiutalt 16 tölgyfát (annyit ugyanis és nem többet, amennyit a földmérő úr kívánt), amelyeket a középpulyaiak még aznap kivágtak és másnap ők és a felsőpulyaiak elszállítottak. (...)

20. §. *Mit tett ezek után a főszolgabíró?*

A főszolgabíró úr, amint azt a tekintetes vármegye elrendelte és kötelessége volt, a közgyűlés feloszlása után tüstént megküldte az előző paragrafusban ismertetett végső döntést Shmiliár úrnak Kismartonba, és december 7-ét jelölte ki időpontnak mindannak végrehajtására és foganatosítására, amit a malommal, zsilippel, híddal és a híd töltésével kapcsolatban már korábban elhatároztak. És nehogy esetleg megint, amint az első határozat után, minden intés süket fülekre találjon, szigorú szavakkal értésére adta, hogy nemsokára eljön, hogy a malomfőt, amint a tekintetes vármegye erre kötelezte, ha régi állapotában találja, széthányja; tudja és higgye el, hogy ő nem tér haza anélkül, hogy ne végezné el ezt.

Elért tehát az ügy egy olyan szakaszba, amikor már a vármegye tekintélyét csorbító skandallummá terebélyesedett a herceg bizalmasának nyílt szabotázsza – amely Shmiliár úr szempontjából nézve eddig meglehetősen eredményes volt; mint rövidesen látjuk, majd' két hónapig meg tudta akadályozni, hogy bármi érdemi intézkedésre kerüljön sor.

21. § *Mit tett akkor Shmiliár úr?*

A főszolgabíró úrtól kapott levél és a tekintetes vármegye vele közölt végső határozata miatt, világos, hogy mivel szigorúan kezelték, december 5-én hazajött Kismartonból, és ugyane hó 6-án három emberével együtt, hogy úgy tűnjék, csinál valamit, a töltés és a híd támasztékának megbontásán ügyködött, de úgy, hogy sem a töltéshez, sem a hídhoz nem nyúlt egy kicsit sem. Miközben már hosszabb ideje ügyködött ezen eredmény nélkül, december 10-én délután 5 óra körül megjelent Pászthory Dániel főszolgabíró úr Hegedűs János földmérő úrral, és miután vendéglátásban részesültek a plébánián, titkára által rögtön értesítette Shmiliár urat, hogy itt van, hogy lebontsa a malomfőt; figyelmeztette, hogy hagyja félbe a megkezdett munkát, és a malomfőt (hacsak nem akar nyilvános vallomást tenni), mivel tudja, hogy annak lebontásától függ a templom és az egész község megmenekülése, mindent félretéve hányja szét. Ám ezzel az értesítéssel süketnek mondott mesét. December 11-ére virradóra a főszolgabíró úr, mint aki semmit nem mulasztott el abból, amit tőle az emberségesség megkövetelt, maga mellé véve Szuhlics Tamás alszolgabírát és a földmérő urat, otthonában kereste fel Shmiliár urat, részben, hogy személyesen bírja rá a malomfő elbontására, részben, hogy saját szájából tudja meg, végül mi a szándéka, és tudja, mi tennivaló marad rá. Ám Shmiliár úr akkor is erősen ragaszkodott régi, feltett szándékához, és nem engedett még csak abban sem,

hogy maga távolítsa el helyéről a malomfőt, hanem hosszú tiltakozólevelet adott a kezébe arról, hogy a főszolgabíra úr is hagyja azt érintetlenül.

22. § Elért-e vajon valamit a tiltakozás?

A főszolgabíra úr átvette ugyan nagy kiabálások közepette Shmiliár úrtól a tiltakozólevelet, és elvitte magával a plébániára; ám semmi tekintettel nem lévén arra, ugyanazonnap délután 2 órakor, összehívva a közép- és felsőpulyaiakat, embereivel a malomhoz ment, és a malomfőn megállva háromszor figyelmeztette a gyorsan odahívott Shmiliár urat, hogy hányja szét malma fejét, s mikor ő folyton azt felelte, hogy sosem teszi meg azt, és kijelentette, hogy ragaszkodik a tiltakozólevélben foglalt kijelentéseihez, ezt mondta: Ha úgy vagyon a dolog édes Shmiliár uram! én el járok dolgomban, és azt tselekszem a mit nékem a te(kin)t(e)tes vármegye parantsolt! és a körülálló néphez fordulva ezt mondta: Mennyetek atyámfiak oda ahol valaha a zuggó volt, és botsássátok a vizet az utzára, hogy itt az malom fején lehessen dolgozni. Mihelyt aztán a víz teljesen leürült a malomról, ezt mondta a népnek: Atyámfiak! Álljatok már most az malom fejének, és hányjátok ki: de úgy, hogy ha lehet, az fában kárt ne tegyetek. Miután ezt kihirdette, először a tekintetes vármegye két katonája, úgymint Szalai és Herbai, a parancsra munkához láttak, azután a felső-, végül a középpulyaiak negyedórán belül széthányták a malomfőt a környező deszkákkal együtt. Mikor Shmiliár úr látta, hogy a nép a malomfő után a malomkerekekre ront, könyörgött a főszolgabíra úrnak, hogy érje be annyival, amit már elvégeztek, és tiltsa meg a népnek, hogy a malom többi részét is lerombolja; ő engedett a kérésnek, és a népnek megtiltva a további rombolást, néhány szóval elkészönt Shmiliár úrtól, és embereivel visszatért a plébániához.

A színműbe illő jelenet azonban csak a feszültség csúcspontját jelentette, a „cselekmény” még tartogatott egy fordulatot.

23. § Mit tettek ezek után a küldött urak?

December 12-én, amely az Úr napja volt, az urakat, akiket a tekintetes vármegye legfőképp a malomfő lebontására küldött ki, Shmiliár úr pazar ebéddel látta vendégül, s poharazgatás közben kölcsönösen elnézést kérve a megesett szavaokért és dolgokért, miután visszavonta és semmissé nyilvánította tiltakozó levelét, barátok lettek, mint Pilátus és Heródes. 13-án, miután a főszolgabíra úr hazatért, a földmérő úr a közép- és felsőpulyaikkal, valamint a csávaiakkal és neutaliakkal a Csáva-patak medrének megtisztításán dolgozott Shmiliár úr hídjától egészen a malomig, és eltávolított minden homokot, amit az áradás lerakott, továbbá a mederbe lógó faágakat (ám meghagyva a patakmedret

korábbi szélességében, talán az előző nap létrejött barátság miatt¹⁶), és távozott. 14-én megkezdte az Uj ássástól, a Csáva-patak partjától, Shmiliár úr istállójának irányából kezdve egészen annak közönségesen Sörház nevű házáig az észak felé lakó felsőpulyaiak kertjein át 4 öl szélességben egy új meder kialakítását a közép- és felsőpulyaiak, valamint a kőhalomiak és dérföldiek segítségével. Ugyanezt a munkát folytatta 15-én az alsópulyaiakkal és a fölsőlászlóiakkal, és 16-án a kőhalomiakkal és dérföldiekkel fejezte be. 18-án a weingrabi erdőkből ideszállított fákat méretre vágatta és rönkökké faragtatta a közép- és felsőpulyaiakkal, és a Csáva-patak partját Shmiliár úr hídjától egészen az Uj ássás-csatorna kezdetéig a vármegye által meghatározott szélességűre tágította, és kettős sorban beverve az ehhez már méretre faragott rönköket, borókavesszőket közéhalmozva erősítette meg azt. 20-án az Uj ássás nevű csatorna elejénél megvetette a vármegye rendelkezése alapján Shmiliár úr által építendő zsilip alapját, és a malomfőt az alaptól az előírt magasságig emelve későn távozott, és Sopronba utazott, a tekintetes vármegye által ott másnap tartott közgyűlésre. Ezek azok a dolgok, melyeket a tekintetes vármegye által e célból ideküldött urak mint általuk eltervezettek és a 227–228. stb. oldalakon jelentésben leírtakat mint a felsőpulyai egyház és község épsége érdekében szükségeseket jelentésük szerint foganatosítottak és végrehajtottak; és ezután már azok miatt, amik még elvégzendőkként hátra voltak, sem meg nem jelentek, sem Shmiliár úrnak nem alkalmatlankodtak.

Sem a manuductio, sem a vármegyei közgyűlési iratanyag nem ad támpontot arra nézve, történt-e még érdemleges intézkedés; mindenesetre (noha a középpulyai templom ma is áll) a kárvallottak szempontjából nem zárult megnyugtatóan a történet – melynek tanulságait a másik eset ismertetése után és azéval együtt próbálom majd levonni.

Heves–Külső-Szolnok vármegye: Törökszentmiklós-Szajol

Másik esetünk dokumentálását két perjegyzőkönyvnek köszönhetjük: az első 1765. 09. 16. – 1769. 02. 21-ig folyt,¹⁷ a második 1773. 12. 01, és 1777. 08. 29.

¹⁶ A meder kiszélesítése ugyanis maga után vonta volna Shmiliár hídjának lebontását...

¹⁷ Heves Megyei Levéltár hml IV 9 d 62 no1028 1775 p2 jelzete, 208 oldal. Hegedüs Ferenc (Szajol) kutatása; közzétette a <http://www.szajolihegedus.hu/dokumentumtar.html> oldalon (2022. 05. 16-ai elérés).

között.¹⁸ A fennmaradt forrás jellege itt is meghatározza a történetek megismerhetőségét, s azt hihetnénk, egy perjegyzőkönyv szikárabb, egyszersmind objektívebb beszámolót ad az esetről; a mindösszesen 240 oldalnyi anyagot végigolvasva azonban nemcsak meglepő a replikázó ügyvédek felszólalásainak hangvétele, de el is bizonytalaníthat afelől, vajon megismerhető-e az ügy igazsága. A prókátorok szemrebbenés nélkül hazudtolják meg egymás állításait, és eszköztáruk gyakori eleme a szakmazmus; összességében azonban (és sajnos hangsúlyoznom kell, hogy véleményemnek az akták elolvasása után is maradt némi bizonytalan, szubjektív jellege) a felperes fél, azaz a károsultakat hivatalból képviselő vármegyei tisztügyész állításainak tudok hitelt adni.¹⁹



3. kép: A Szajoli-I. csatorna avagy Tinóka-ér

Forrás: a Közép-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság térképe

¹⁸ Heves Megyei Levéltár hml IV 9 d 62 no1028 1775 p1 jelzete, 32 oldal.

¹⁹ Aki egyrészt többnyire tartózkodik a gúnytól és sértegetéstől, másrészt pedig a vármegye szakértői bizottságának jelentéséből indul ki. Igaz, az alperes fél ezt a jelentést nem fogadja el...

A helyszín itt a még ma is belvizes Szajol-Tiszatenyő-Törökszentmiklósi térség egyik kisebb vízfolyása, a Tinóka-ér. Ezen építettek malmot és gátat a szajoli nemes Hegedüs család tagjai, minek következtében a Tisza áradása után lefolyni képtelen pangó vizektől a törökszentmiklósi határt képező kaszálók 1763 és 1765 között annyira elmocsarasodtak, hogy teljességgel használhatatlanná váltak. Amint a járási szolgabíra jelentette:

A szajoli compossessor urak a Tinóka ere partyán malmot építetvén úgyan a Tinókának folyását erős töltéssel megzárta, hogy már most a többi üdökhöz képest sem a víz az előtt volt kaszálló helyekről el nem mehet, sem pedig a földnek elől való haszna nem vétethetik, minthogy tavaly esztendőben is Török Szent Miklósi réteken számtalan boglyákat a víz felvett, e folyó esztendőben pedig a kaszálást a víz árja egészen elzartta, és így nyilván kiteczet az, az exmittalt szolgabíró úr occulatájából, hogy a szajoli malmnál lévő töltés a szomszéd hataroknak, következendőképpen a közönséges jónak nagy kárára és romlására vagyon.

Az érintett jobbágytelkek birtokosai, csakúgy, mint Sopron vármegyében, jogállásuknál fogva tehetetlenek voltak,²⁰ így érdekükben földesuraik, az Almássyak jártak el.²¹ A perjegyzőkönyv így ismerteti a kiszállt bizottság által tapasztaltakat:²²

Szeptember 25-én egy esküdt és szolgabíra Almásy János, Törökszentmiklós örökös földesura kérésére kiszálltak a Tinókához szemlére. Velük jött a tisztüügyész megbízottja, a törökszentmiklósi intéző, három törökszentmiklósi bíró, a jegyző. A következőket látták: 1. kimenve nyugatra a nemrég épített hídtól (melyet a Vármegye költségén a tiszapüspöki lakosok jobb közlekedésére építettek) azt látták, hogy noha a Tisza épp rendkívül alacsonyan állt, és mind a helyiek beszámolói alapján, mind a hely természetes fekvéséből következően legfeljebb a hídpillér feléig szabadna érnie, mégis annyira felduzzadt a patak vize, hogy a híd Püspöki felé néző részét részben el is borítja, nagy nehézséget okozva ezzel az átkelőknak. Az itt három ágra szakadó víz (Három ágh) Püspöki felé eső ága e szárazságban is egy holdon belvizes, elgazosodott. Ennek és a másik két ágnak a stagnálását ill. az áradó Tisza vizének pangását csak a Tinóka újra megnyitása szüntetné meg. 2. Noha a gát a szajoliaknak nem kevés hasznot hoz a

²⁰ 1804-ig csak nemesemberek voltak perképesek.

²¹ Az első pert zsadányi és törökszentmiklósi Almásy (II.) János nádori főkapitány és hétszemélyes táblaülnök indította.

²² hml IV 9 d 62 no1028 1775 p2 10-15. o.

halászat révén, a városiak nyári legeltetését (ami a Tisza megáradásán és lepadásán alapult) és téli takarmányoztatását ellehetetleníti. A kár mérséklésére kénytelenek voltak²³ két csatornát ásni a Tiszához (az egyik a Pityóka örvényénél ömlött bele, a másik a Szakállos közelében), melyeknél most ezt tapasztalták: az áradáskor itt lefelé induló víz az alacsonyan fekvő mocsarakban meggyűlik, majd a szajoliak által emelt gáttól terelve elönti a környékbeli legelőket és kaszálókat; ezeken átkelni is alig lehet, nem hogy gazdálkodni. 3. Az új csatornák egyike oly magas fekvésű, hogy csak rendkívüli, és így ritka áradásokkor vezeti el a vizet a mocsarakig. Azáltal viszont, hogy egy részét elviszi a nyílt területekre, nagyobb kárt okoz mint hasznot. 4. Van még egy Ballaj-fok nevű patak, mely noha össze van kötve a Décs-ér nevű mocsárral, a megáradt vizet ez sem tudja elvezetni. 5. Elmentek a gáthoz és megmérték: 24 bécsi öl hosszú és 4 széles. A víz 20 öl szélességű és 9 láb 9 ujj mélységű. Radics Gergely szolgabíra és Góth Pál esküdtek sk.

Külön érdekes az a körülmény, hogy a károkozó malom építői itt nem kifejezetten az Almássyakkal, hanem magával a közhatalommal, a Vármegyével szegülnek szembe, s mint látjuk, nem eredménytelenül. Röviden sorra vesszük, milyen eszközökkel éltek.

Az első panasztétel, majd vizsgálat kétséget kizáróan megállapította a közkárokozás fennforgását, s így az 1723. évi LVIII. és az 1751. évi XIV. törvény értelmében a vármegye elrendelte a gát elbontását. A szajoliak azonban fegyverrel szegültek szembe a kikerkező vármegyei küldöttekkel (amit a per során letagadtak, azt állítva, hogy épp csak arra jártak, és megszemlélték gátjukat); az ügy csak ezután vett fel peres formát, mivel a jelentés nyomán a vármegyei tisztiügyész (fiscalis magistratus) hivatalból keresetet nyújtott be a szajoliak ellen. Mivel utóbb kitűnt, hogy a per önmagában véve is számtalan módot adott a halogatásra, nem zárhatjuk ki, hogy a szajoli nemesek eleve ezért provokálták ki.

A fentebb idézett 1751. évi XIV. törvény, mint láttuk, egyrészt disztingválni próbál (elhárítható kár esetén a malomgát kijavítását írva elő, és csak ha ez kizárt, rendelve el az elbontást), másrészt viszont mindenekfelett biztosítani törekedve a közkár megszüntetését (a malomjövendelmek zár alá vételével). A peres eljárás elméletileg – alaposabb kivizsgálást téve lehetővé – biztosíthatta

23 Ti. a szajoliak.

volna mindkét fél érdekeinek teljesebb körű védelmét; több körülmény (ma már kideríthetetlen arányú) keveredése azonban megakadályozta ezt. Ezek pedig: az eljárás eleve körülményes volta; az amúgy is ritkás terminusok gyakori (és sokszor indoklás nélküli) elnapolása; s végül az alperes fél rosszhiszemű időhúzása.

A tárgyalások gyakorisága amúgy is némileg elmarad a mai gyakorlattól;²⁴ ennek oka részben az lehetett, hogy a vármegyei sedria ülései az általános és részleges közgyűlésekhez is igazodtak. Sokszor azonban semmitmondó indoklással („alkalmasabb időpontra”) vagy minden indoklás nélkül napolnak el tárgyalást, újabb tetemes késedelmet okozva.²⁵ Ez a korabeli gyakorlatot nézve rendszerszintű jelenség volt, s akkor is számíthatott rá az alperes fél, ha a bíróság részéről nem állt fenn különösebb érdektelenség az ügy felé. Nem bízták azonban a véletlenre a dolgok folyását; mint láttuk, már az eljárás előtt is tövőlegesen léptek fel, legalább két ízben: a bontás megakadályozásakor, illetve akkor, amikor a közfelháborodás hatására két leeresztőnyílást vágtak a gáton. Nem tudni, hogy az eredeti szándék szerint ez látszatintézkedés volt-e, avagy érdemi próbálkozás a károk mérséklésére; mindenesetre később hivatkozási alapként szolgált egyrészt arra, hogy ők igenis együttműködnek (tehát fegyverrel sem álltak ellen), másrészt arra, hogy kétségbe vonják, megállapítható-e egyáltalán, hogy a gát okozta a kárt.²⁶ Az alábbi rövid kivonat szemléletesen mutatja be ügyvédjük érvelési módját:

A kereset alapját a megépített gát által felduzzadt víz okozta károk adták, ámde közismert, hogy a múlt ősszel és télen milyen rendkívüli áradások voltak; a kárt főleg ez okozta, de ezt a kárt csak a legfelsőbb égi hatalom háríthatta volna el. Ilyen rendkívüli kár alapján nem lehet a dolgok rendes menete melletti károkat megokolni. A tisztiügyész ügy bizonyíthatná, hogy a gát okozta a károkat, ha betömné rajta a két áteresztőnyílást. Enélkül a keresetnek nincs ereje. Az alperesek nem fogják hagyni, hogy e szerencsétlenebb sorsú nemesek, akik jelentős költséggel építették a gátat, csalódjanak, és e törvényszéken is fogják igazukat keresni. Kéri a kereset visszautasítását.

²⁴ Az első, szeptember 16-ai tárgyalás után a másodikra január 13-án kerül sor; később olykor 7-8 hónap is eltelt két terminus között.

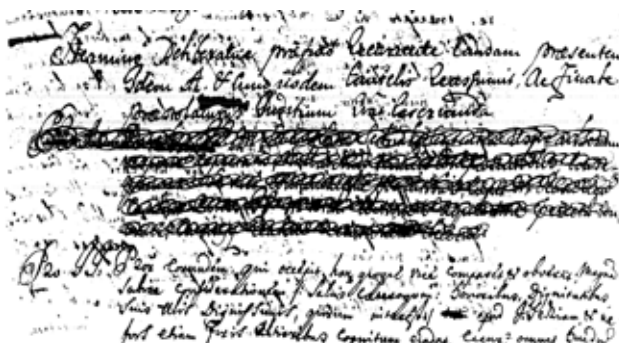
²⁵ Az első per (1765.09.16 – 1769.02.21.) folyamán 4 alkalommal.

²⁶ Az ügyvéd ennél is tovább menve nyíltan gúnyolódva megállapítja, hogy a törökszentmiklósi aknak hasznuk is van az elárasztott rétekből, hiszen már nagyszerűen itathatnak azokon.

Hivatkozik tehát az alperesek szegény sorára (több helyen is, elnyomóként állítva be a nagybirtokos Almássyakat), érdemi kifogásként (*exceptio meritoria*) pedig kétségbe vonja a kereset alapját: bizonyítható-e egyáltalán, hogy a kár a malomgát miatt keletkezett? Ügyrendi kifogásként megtámadják a keletkezett kár *közkár* jellegét, arra hivatkozva, hogy Törökszentmiklós birtokos jobbágysai kárával csak a földesurat érte kár, ami pedig magánkár, és magánvádas eljárást igényelne, nem közvádat, tehát a bíróság illetékessége sem áll meg. Már az első tárgyaláson kétségbe vonják a vármegyei bizottság szakvéleményét,²⁷ illetve a meghallgatott törökszentmiklósiak (mint anyagilag érdekeltek) tanúskodásának érvényességét; kérvényezik, hogy saját szakértőt fogadhassanak, majd pedig, miután erre engedélyt kapnak, nem élnek azzal (eltelik újabb fél év a kapott haladékkal). Különös, hogy a felperes *fiscalis*, aki pedig nem akárki volt, hiába tiltakozik sorozatosan a nyilvánvaló időhúzás ellen, és követeli, hogy a bíróság kötelezze érdemi védekezésre az alperes felet: gyakorlatilag semmit nem ér el. Végül az első pert el is veszti: az alperesek az 1729. évi XXVI., a tanúvallomások érvényességéről szóló törvényre való hivatkozással kicsikarják, hogy új tanúvallomásokat vegyenek fel (újabb fél év haladék), majd az első és második tanúmeghallgatás vallomásai közötti ellentétekre hivatkozva elérik, hogy a bíróság visszautasítsa a tisztügyész keresetét.

Nem derül ki, miért telt négy évbe a per újraindítása; talán közrejátszhatott, hogy időközben Pethő Jánost Rakovszky György váltotta a tisztügyészi poszton. Mindenesetre az 1773. december elsején felvett per ugyanolyan döcögősen

4. kép: Részlet az első per jegyzőkönyvéből.
Forrás: Heves Megyei Levéltár hml IV 9 d 62 no1028 1775 p2 (ld. 17. j.)

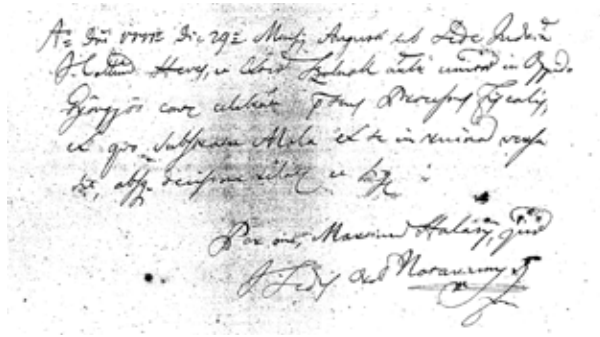


27 Elutasítva például, hogy ebben említést tesznek arról, hogy évi kétezer bála széna teremne meg az elöntött kaszálókon – ugyan milyen alapon bocsátkozik ilyen becslésekbe egy vízmérnök? A vizek neveinek zavaros használatára is hivatkoztak, eredménnyel.

folyt: meg nem jelent és így nyakasságért végzésben elmarasztalt alperesek, indoklás nélkül fél évekre elnapolt ülések. A nemtörődömséget a perakták vezetése is tükrözi; nemcsak hanyag hivatali íráskép, hanem sokszor utólagos kisértőzések teszik nehezen követhetővé a fejleményeket. Előfordul, hogy *deliberatumot*, végzést töröltek ki, gondosan addig hurkolva át újra és újra a sorokat, míg biztosan olvashatatlaná vált a szöveg.

Négy év alatt 12 tárgyalást tűztek ki, melyeknek a felén folyt érdemi munka; végül az utolsó, 1777. augusztus 29-ei bejegyzés közli, hogy *ex quo substrata mola ex se in ruinam versa sit*, azaz „mivel a per alapját képező malom magától romba dőlt”, az ügyet végső ítélet nélkül ejtik. Hogy addigra mi lett a hajdani kaszálók sorsa, és hogyan boldogultak a törökszentmiklósi károsultak, arról hallgatnak a feljegyzések.

5. kép: A második per jegyzőkönyvének záró bejegyzése.
Forrás: Heves Megyei Levéltár
hml IV 9 d 62 no1028 1775 p1
(ld. 18. j.)



Konklúzió

E két ügy áttekintése után rövid számvetést tarthatunk: hogyan érvényesült a Magyar Királyságban a sokat hivatkozott *publicum bonum*, a Közjó, a *communis Justitia*, Közigazság egy olyan korban, mikor a vármegyei tanúságlevelek bevezetőiből nem hiányozhattak a „népes számban összegyűltünk, hogy megtárgyaljunk bizonyos, a szegény adózó nép megmaradását érintő ügyeket”-zsánerű fordulatok? Hogyan működött és mennyire állt a helyzet magaslatán a közigazgatás?

Ami a szervezet meglétét és működését illeti, kifejezetten jó benyomásunk lehet. A közkar bejelentése után az illetékes hatóságok teszik a dolgukat: a köz-

igazgatás szakértőket küld ki, a bizottságok kiszállnak, jelentést tesznek, intézkedéseket javasolnak. Mind Sopron, mind Heves-Külső-Szolnok vármegyében kiemelkedő színvonalú mérnöki szakvélemények születnek a felmérések során, gyorsan és határozottan elrendelik a szükséges intézkedéseket. Mind a szakmai háttér, mind a hatósági hálózat és eljárásrend megvan ahhoz, hogy az ilyen ügyeket időben és hatékonyan rendezzék.

A végrehajtás fázisa az, ahol megbicsaklik a folyamat: Sopron vármegyében a károkozó befolyása, kapcsolatai, Hevesben az építetők gátlástalansága akadályozza meg a fogantatást. A középpulyai esetben valamiféle kompromisszum köttetik, és a hatóságok egyrészt elvégzik a közvetlen kárelhárítást, másrészt viszont, talán későbbi vizontszívességek reményében, nem bontják el Shmiliár úr – akit végül megleckéztettek a falu népe előtt – hídját. Hevesben azonban ennyit sem érnek el a károsultak. Külön, hosszabb tanulmányt igényelne annak vizsgálata, hogy a Heves vármegyei per miként alakulhatott így: a sokéves huzavona nemcsak az addigi intézkedéseket, szakértői munkaórákat tették fölöslegessé, de irtózatossá erőforrásokat vont el a vármegyei tisztviselői kartól, s végül éppen az a jogi eljárás lett az érdemi intézkedés akadálya, amely arra lett volna hivatva, hogy a törvények betűje és szelleme teljesebb érvényre jusson.

Mills causing public damage in 18th-century Hungary – two case studies

ABSTRACT: Based on a brief overview of the relevant legal background, the paper examines the public conditions of the time on the basis of the documents of two mill dam constructions, one in Sopron and the other in Heves County in the 18th century: the functioning of the public administration, the interest representation skills and strategies of the stakeholders. Through the course and outcome of the cases, we get a picture of the situation in the Kingdom of Hungary at the end of the 18th century, which seems to be coherent irrespective of the county concerned.

KEYWORDS: mill building, public damage, legal certainty, public administration, interest representation

